

Лекція 1. Юридична деонтологія як наука і навчальна дисципліна.

1. Правознавство (юриспруденція) та юридична деонтологія.

Юридична наука або юриспруденція (правознавство, право) – це система знань у сфері суспільствознавства (гуманітарних наук) про об'єктивні властивості права і держави та політико-правові закономірності (загальні і приватні) їх виникнення, функціонування і розвитку.

Термін «юриспруденція» виник у Стародавньому Римі наприкінці IV – на поч. III століття до н.е. (лат. *jurisprudentia* – знання права) і нині вживається у значеннях:

- науки про право і державу (теоретичної діяльності у галузі права);
- практичної діяльності юриста (судді, адвоката, слідчого та ін.).

Правознавство – це система взаємозалежних юридичних наук, яка за предметом поділяється на цикли наук:

- історико-теоретичні (теорія держави і права, юридична деонтологія, історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн, історія політичних і правових учень, філософія права, соціологія права, антропологія права тощо);

- галузеві (право / процес: конституційне / -ий, цивільне / -ий, кримінальне / -ий, адміністративне / -ий, господарське / -ий; право: сімейне, земельне, трудове, фінансове (податкове, митне, бюджетне), муніципальне, соціального забезпечення, екологічне, кримінально-виконавче та ін.);

- спеціально-юридичні або прикладні (судові та правоохоронні органи України, адвокатура, нотаріат, органи прокуратури, криміналістика, кримінологія, юридична психологія, правова статистика; судова: медицина, психіатрія, експертиза та ін.);

- науки про державу і право зарубіжних країн: конституційне право зарубіжних країн, торгове і цивільне право зарубіжних країн, кримінальне право зарубіжних країн тощо);

- міжнародно-правові (міжнародне публічне право: гуманітарне, морське, повітряне, космічне, екологічне, дипломатичне і консульське, міжнародних договорів, міжнародних організацій, міжнародної безпеки; міжнародне приватне право, міжнародне торгове і фінансове право і т. д.).

Отже, юридична деонтологія (далі – ЮД) є теоретико-правовою юридичною наукою.

2. Історія становлення системи знань ЮД.

ЮД є частиною науки «Етика», яка, у свою чергу, є частиною науки «Філософія». Правила ЮД формувались упродовж століть, у т. ч. збагачуючись за рахунок правил релігійних джерел, наукових праць з філософії, права і політики тощо.

Сьогодні юридична освіта і наука, їх науковий потенціал знаходяться у розквіті творчих сил. Про це засвідчує перелік складу вчених-юристів України. Серед них до 30 років — 15 чоловік, від 30 до 40 — 184, від 40 до 50 — 241, від 50 до 60 — 256, у віці понад 60 років — 77¹.

Правову (юридичну) деонтологію як навчальну дисципліну вивчають студенти всіх юридичних вузів і факультетів на першому курсі. Це й виправдано. Адже першокурсник повинен глибоко усвідомити свою майбутню професію правознавця і правозахисника, наперед знати, які обов'язки його чекають на життєвому професійному шляху, практичній, науковій і освітянській роботі і свідомо готуватися до цього. Тому правову (юридичну) деонтологію ще називають вступом до спеціальності

На сьогодні в Україні правова (юридична) деонтологія поступово розвивається і удосконалюється. Цій проблемі присвятили свої праці Бенедик І. В., Гусарев С. Д., Горшенев В. М., Карпов О. М., Шмоткін О. В. та інші дослідники. Проте літератури з цієї дисципліни не вистачає. Даний підручник повинен частково вирішити цю проблему.

При написанні цієї книги виникали певні труднощі, оскільки багато теоретичних положень і практичних рекомендацій висвітлюються вперше. Вперше сформульовано доктрину навчальної програми одним із авторів цієї книги — С. Сливкою — ще у 1992 — 1993 рр. Відсутність назежної апробації викладеного матеріалу дає підстави широко роїорнути дискусії щодо наукових проблем правової деонтології, її практичного застосування.

Основною мстою проведеного дослідження є висвітлення змісту службовою обов'язку юриста, особливо його внутрішнього імперативу з новітніх позицій сьогодення. Для цього використані фундаментальні праці відомих вчених у галузях права, менеджменту, психології, філософії, історії, культурології, інформатики, біоніки, політології та ін. Використано також матеріали Конституції України (1996). чинне законодавство України, відомчі нормативні акти та архівні матеріали, досвід практики.

У цілому наукові зусилля авторів були спрямовані на формування нової особистості українського національного юриста, фахівця-правознавця нової генерації, який реалізуватиме внутрішній імператив службового обов'язку у правовій державі Україна у ХХІ столітті

Нині розвиток цієї науки передбачає продовження здійснення досліджень проблем її предмету, обумовлених безперервною зміною суспільних відносин.

3. Юридична деонтологія як наука: поняття, предмет та методологія.

За С. Сливкою, ЮД – це наука про внутрішній імператив службового обов'язку, який створює передумови та мотиви вибору юристом норм поведінки у практичній діяльності, формування власних норм для кожної ситуації зокрема. Деонтологія, а тим більше правова (юридична) деонтологія, як наука виникла порівняно недавно. Однак для цього існував реальний ґрунт: розвиток нематеріальної (духовної) культури, що є результатом інтелектуальної діяльності багатьох поколінь. У першу чергу, результатом такої діяльності була філософія, зокрема етика, де описувались зовнішні прояви діяльності людини. А внутрішні процеси, які відбуваються на психологічному рівні, висвітлювало вчення про душу. Відомо, що вчинкам людини передують думки. Тому на основі вчинків можна «зазирнути» в душу людини. Тобто на основі етики з'явилась деонтологія.

Поняття «етика» ввів у обіг Арістотель. У трактатах «Никоманова етика», «Евмедова етика», «Велика етика», «Про добродесність та вади» він виклав свої судження про правила поведінки людини в суспільстві.

Давньогрецьке слово «етика» до часів Гомера вживалося на означення людського житла або лігвища звіра, а згодом — означало звичай, характер, спосіб мислення. Нині поняттям «етика» охоплюється теорія моралі, що відображає явища, стосунки людей у процесі соціальної діяльності. Отже, етико — це наука про мораль, її походження, роль у суспільному та особистому житті людини. Однак у даному разі мова йде про елементарну етику — як науку про елементарну (земну) мораль. Водночас існує вища етика, яка займається вивченням та дослідженням вищої моралі — моралі Всесвіту Тут вже мова йде не про норми поведінки людини, її дії, а про думки, ідеї, бажання, наміри тощо. Такими дослідженнями мало хто займається, хоч вони маюць першочергове значення, оскільки закони Всесвіту саме й вимагають дотримання «мислених» правил поведінки, а не фізичних.

Термін «професійна етика» з'явився у результаті класифікації трудової діяльності, виникнення різноманітних професійних груп. З появою нових професій у суспільстві, розвитком теоретичних фахових положень (деонтології) він деталізується.

Основним предметом професійної етики є буття, тобто регулятивна діяльність норм професійної моралі. Звичайно, ця мораль та її норми не є чимось усталеним, раз і назавжди даним. Вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях і збагачується у міру розвитку суспільства, розширення функцій кожної професії, її авторитету та актуальності у конкретних історичних умовах.

Отже, об'єктом професійної етики є людина. Тому цілком закономірне існування різноманітних видів професійної етики, що випливають із розмаїття професій: лікарська, правнича, військова, інженерна, театральна, наукова, дипломатична та ін. Існує і надпрофесійна етика: адміністративна, управлінська, етика спілкування тощо, оскільки її норми поширюються на всі види трудової діяльності і стосуються кожної професії.

Звичайно, види надпрофесійної етики тісно пов'язані з професійною. Тільки розвиток професійної етики забезпечує розвиток надпрофесійної. Не виключається поява нових видів професійної етики з появою нових професій чи спеціальностей.

Основні функції та завдання професійної етики полягають у моральному регулюванні професійних відносин (у тому числі ставлення фахівця до самого себе, власної праці, до суспільства, взаємовідносин у колективі), зростанні професійної майстерності спеціаліста, розпиткові його професіоналізму, виробленні напряму вдосконалення професійної моралі, доповненні її новими нормами, традиціями та звичаями, формуванні стійких моральних якостей спеціаліста, встановленні межі між правомірною та неправомірною професійною поведінкою, обґрунтуванні професійного морального ідеалу та ін.

Слід зазначити, що професійна етика як наука не створює моральних норм, не диктує і не нав'язує їх членам суспільства, інакше вона скотилася б на позиції моралізаторства. Вона вивчає ці норми і своїм творчим розвитком лише спонукає до їх утворення.

В основу професійної етики слід покласти насамперед професійні знання, вміння і навички, моральні норми і принципи, а також головні аспекти професійної соціальної (у тому числі моральної, педагогічної, політичної, дипломатичної, внутрішньої, емоційної) культури та службовий етикет. Однак не для всіх видів професійної етики ці компоненти будуть основними. Наприклад, якщо для юриста аспекти педагогічної культури — головні, і для інженера — другорядні.

Підсумовуючи викладені теоретичні положення, зупинимося на визначенні професійної етики. Зауважу, що її треба розуміти як науку і як систему норм.

Професійна етика як наука — не система знань про певний порядок службових відносин, правомірну поведінку спеціаліста, культуру професійних дій, які характеризуються моральною чуйністю і регламентовані сформованими у суспільстві соціальними нормами, загальнолюдськими цінностями, існуючим законодавством- відомчими нормативними актами.

Як система норм професійна етика — це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків.

Професійна етика в обох випадках регламентується не тільки нормами моралі, а й нормами права, що мають моральне походження та моральний зміст.

Своєрідного відображення загальних принципів моралі потребує юридична робота. Тому окремим видом професійної етики є професійна етика юриста (юридична, правнича етика). Юридична етика вивчає та висвітлює специфіку вияву моралі не тільки під час виконання професійних обов'язків юристом, а й у багатьох випадках у позаслужбових стосунках.

Юридична етика тісно пов'язана з філософією, деонтологією, педагогікою, психологією, правом та культурологією. Звичайно, її провідними компонентами є аспекти правової і моральної культури, а специфічними — аспекти інформаційної культури, юридичне милосердя, етика ненасильства. Етику юриста можна класифікувати таким чином: судова — предметом вивчення якої є проблема етики, що виникає у процесі реалізації правосуддя; адвокатська — яка передбачає широке коло наукових положень, пов'язаних зі службовою діяльністю адвоката: міліцейська — яка вивчає складні питання регулювання етико-кримінально-адміністративних відносин у суспільстві; управлінська — яка займається вивченням етичних проблем наукового управління державною службою; службова —

предметом якої є моральні відносини людей у межах певного трудового колективу чи між трудовими колективами, взаємопов'язаними за характером роботи.

Аналогічно загальній професійній етиці професійну етику юриста слід також розглядати в двох аспектах.

Як наука — це система знань про певний порядок службових і позаслужбових відносин, правомірну поведінку, культуру професійних дій юриста, які характеризуються моральною чуйністю і регламентовані наявними у суспільстві соціальними нормами, загальнолюдськими цінностями, існуючим законодавством, нормативними документами судових та правоохоронних органів.

Як система норм професійна етика юриста — це кодекс норм, які відповідають певним законам судових та правоохоронних органів, обітниці юриста, статутам та накаті. Це також сукупність законів, нормативів, що регулюють відносини з іншими працівниками юридичних органів та громадянами, визначають рівень моральної відповідальності юриста та виконання ним службових обов'язків.

Юридична етика є специфічним видом професійної етики, яка аналізує дію, причому закономірну, загальних принципів та норм моралі у межах діяльності працівників.

Теорія професійної етики досліджує також механізм формування та функціонування необхідних професійно-етичних рис юриста, тобто вона вивчає механізм дії специфічних ілюмпомірностей формування та функціонування професійної моралі юриста.

Отже, предметом теорії професійної етики юриста є ілюмпомірності формування та функціонування морально-правових принципів і норм у стосунках, які виникають як у процесі виконання службових обов'язків, так і в окремих випадках поза юридичною службою а також меншими впровадження цих закономірностей у практику

До методів пізнання юридичної моралі (чим займається професійна етика) належать спостереження, вимірювання, опис, порівняння, моделювання, ідентифікація, цифровий метод, анкетування, вивчення різних документів та статистичних матеріалів тошо.

Професійна етика юриста ґрунтується на таких основних принципах: вірність народу і закону, законність, самодисципліна, об'єктивність, справедливість, ввічливість, терпимість, повага, товариськість, гуманність, правдивість, активна життєва позиція, милосердя та ненасильство.

4. Завдання, функції, принципи і структура ЮД.

До функцій юридичної етики слід віднести: констатаційно-пояснюючу, прогнозуючу, формуючу.

Констатаційно-пояснююча функція полягає у виявленні закономірностей існування та розвитку професійно-етичних явищ, моральних, та правових категорій, властивих юридичним органам. Тільки розкривши ці закономірності, можна пояснити їх виникнення. На основі вивчення закономірностей здійснюється опис явищ; моральних та правових норм чинного законодавства, діяльності структур відповідних міністерств. Усе це складає основу професійної етики як науки.

Так, українська юридична служба успадкувала від колишньої адміністративно-командної системи таке явище, як професійна деформація. Свого часу вважалося в основному, що вона відсутня. Проте професійна деформація існувала в різних ланках, навіть на вищих сходах структурної ієрархії.

Тому вихід із становища вбачається у духовному оздоровленні нашого суспільства і ретельному, конкурсному доборі кадрів на юридичну роботу.

Прогнозуюча функція забезпечує розкриття тенденцій розвитку морально-правових явищ. У період будівництва правової держави вона стоїть на сторожі гуманізації права, пропонує формувати право на моральній основі, з дедалі більшим урахуванням моральних відносин, що виникають у суспільстві.

Неоціненна роль формуючої функції у юридичній етині. Вона надає формам та методам роботи з юридичними кадрами морально-правового змісту, сприяє підвищенню рівня професійно] стики, упереджує професійну деформацію, не допускає бюрократизму у роботі.

Отже, теорія професійної етики юриста досліджує і узагальнює ряд положень, зокрема, позитивну практику, тобто практику належної ефективної реалізації вимог професійної моралі; практику ефективного формування моральності; дисциплінарно-процесуальну; факти порушення норм професійної моралі; практику формування рівня соціальної культури юриста, його духовного рівня. Вона є активною силою у житті суспільства, покликана і здатна виконувати важливі прикладні завдання, які стоять перед юристами України.

Практика професійної етики юриста міститься у реальних службових та позаслужбових діях. Її регулюються законодавством, відомчими нормативними документами, обітницею тощо. Однак є необхідність створення спеціального професійно-етичного кодексу з метою формування належної професійної поведінки юриста.

Значна роль належить у цьому процесі юридичній деонтології як ядру розвиненої професійної етики правника.